

”אלו יחוסי הצדיקים ז”ל וציונם”

יוצא לאור, עם הקדמה והערות

ע”י מיכאל איש-שלום

הספר ”יחוס הצדיקים” נדפס בפעם הראשונה במנטובה בשנת שכ”א לפ”ק (1561) בשם היקר כמ”ר גרשם בכמ”ר משה אשר ז”ל לזכות בו את הרבים” (מתוך השער). בעמוד השני של השער אנו קוראים: ”זה הספר הוא רב התועלת לכל בני עמינו המפוזרים והמפורדים... הוציא והביא הספר הזה לאור איש מהימן היקר כמ”ר גרשם בכמ”ר אשר ז”ל איש שקרמילה העיר יי רוחו ועבר על כמה מקומו’ הנזכרי’ בארץ הצבי וראה בחוש עינו על כן נדב לבו להדפיסו כדי לזכות בו את הרבים. זכותו תעמוד לעד”. מהדברים האלה יש לראות שמו”ל הספר איננו מחברו. כנראה, שגרשם ב”ר אשר איש שקרמילה בקר את א”י ולכשחזר ממנה השתמש באחת הרשימות על הקברים בא”י שנקראה בשם ”יחוס הצדיקים”, וצרף אליה מאמרות הנאמרים בשם של הצדיקים, כדי לקיים ”כל ת”ח שאומרים דבר שמועה מפיו בעולם הזה שפתותיו דובבות בקבר” (מתוך השער), וכך עלה ביד המו”ל לתת לנו במקום רשימת-קברים או איגרת קטנה — ספר בן ק”ד עמודים קטנים.

היו מי שחשבו, והחושבים עדיין, ש”יחוס הצדיקים” נערך על פי האיגרת ”יחוס האבות” משנת רצ”ז (1537) 1). לאמיתו של דבר — כפי שנראה להלן — היתה רשימת קברים מיוחדת בשם ”אלו יחוסי הצדיקים ז”ל וציונם” שבה השתמש בעל הספר ”יחוס הצדיקים”, וכנראה שגם האגרת ”יחוס האבות” נכתבה על-פיה.

אני מפרסם בזה חלק של אגרת בשם ”אלו יחוסי הצדיקים ז”ל וציונם”, כפי שנמצא במוזיאון הבריטי בין כת”י אחרים. מספר כתה”י הוא *Add. 27,542* (עמודים 198₂—199₂) 2). סופה של האגרת חסר, וגם מה שנשאר — בחלקו

1) למשל, ש. ה. קוק (מזרח ומערב ב’, ע’ 360) כותב: ”...אך ראוי לציין שאת דברי בעל יחוס הצדיקים אי אפשר לחשוב כתעודה מיוחדת, כי הספר בעיקרו אינו אלא ליקוט מאגרת יחוס האבות”. גם ח. מ. מיכלין (המעמר של לונג ג’, ע’ 230) מעיר, ש”כנראה היתה לפניו (= לפני מחבר האיגרת) אגרת יחוס האבות... כי בכמה מקומות הם משתוים בלשונם ובסגנונם כאלו מעט אחד יצאו, וזה נותן מקום לצונץ לטעות ולהחליפם זה בזה”.

2) [ראה קטלוג כתה”י העבריים והשומרונים במוזיאון הבריטי ד’, ע’ 152—153].

הוא פגום. האגרת נכתבה ביד יהודי ממצרים במאה ה"ו אחר ספה"נ³, ואינה המקור, אלא העתקה מאיגרת קדומה יותר.

השוואה לספר "יחוס הצדיקים", הידוע לנו, מראה באופן ברור כי ס' יחוס הצדיקים אינו ספר מקורי אלא שנעתק מאיגרת קדומה יותר בשם "אלו יחוסי הצדיקים ז"ל וציונם", וכתב היד שלפנינו הוא חלק ממנה.

בדרך-כלל אין בכת"י המתפרסם בזה דברים מיוחדים, שאין למצוא ברשימות-קברים אחרות. חשיבותו היא בעיקר מהצד הביבליוגראפי, כי ממנו אנו יודעים על מקור הספר יחוס הצדיקים. אולם נוסף על זה יש בכת"י זה שני פרטים חשובים. האחד הוא בדבר קברו של ר' מאיר בעל-הנס בגוש-חלב, פרט שאינו ידוע לנו אלא מתוך כת"י זה; והפרט השני יש בו משום תוספת-ידיעה על הכתובת העברית שעל קבר עיבדיה הנביא שבכפר ברעם הידועה לנו מהאיגרת של ר' שמואל בר' שמשון ומסעות א"י לרבי משה באסוף.

בדבר קברו של ר' מאיר בעל הנס:

על זהותו של הקבר הזה כבר דנו מזמן ולא באו לידי בירור. מסורת-הקברים קובעת שני מקומות בא"י⁴ כמקום-קברו של איש אשר בשם ר' מאיר יכונה, והם: טבריה וגוש-חלב⁵.

ר' שמואל בר' שמשון (1210) הוא הראשון המספר לנו כי "לפני בואנו העיר (= טבריה) ראינו קברו של ר' מאיר"⁶. אחריו מודיעים לנו על זאת הנוסעים ובעלי האגרות האחרים. מאגרתו של רשב"ש אין לדעת מיהו ר'

3) עלי להביע בזה את תודתי לדר"ש. בירנבוים (לונדון) המומחה לעניני כתבי-יד,

שהואיל בטובו לקבוע את זמנו של כתה"י ומקום-כתיבתו לבקשת.

4) בתלמוד יסופר (ירוש. כלאים פ"ט, ל"ב ע"ג) שר' מאיר נקבר באסייא. ר' בנימין

מטודילה (הוצ'. אדלר, ע' ס"ה) ור' פתחיה מרגנשבורג הוצ'. גרינהוט, עע' 17—18) מודיעים על קברו בבבל.

5) רק ר' שמואל בר' שמשון יודע על קבר ר' מאיר גם בכפר-נברתא. באיגרתו

של ר' יצחק בר-מוסא (פירסמה י.מ. סולידאנו, ראה — *Hebrew Union College Annual*

IV, pp. 460—462). אנו קוראים על קבר ר' מאיר בירושלים; וז"ל: "ומשם הלך אצל

הסנהדרין (= קברי הסנהדרין בירושלים) ושם רבי מאיר שנשבע שלא ישכב עד שיבא מלך המשיח", ועיין מה שכתבתי במאמרי: יחוס האבות ור' יצחק בר מוסא ומקורותיהם, מזרח ומערב

ג', ע' 273.

6) מכתב ר' שמואל בר' שמשון (הוצ. שרגא שולץ), ע' 8.

מאיר זה, כי גם בכפר-נברתא הוא מציין קבר של ר' מאיר ז). בעל "קבלת צדיקי א"י" כותב שר' מאיר הקבור בטבריה, הוא ר' מאיר התנא הידוע באחרים" (8). לעומת זה בספר מסעות א"י לרבי משה באסולה אנו קוראים (9): "אומרים כי שם (= בטבריה) נקבר א' ששמו רבי מאיר שנשבע שלא ישב עד כי יבא שילה ונקבר מעומד" (10) ואינו סתם רבי מאיר דמתני". וב"סימני הקברות" מר' יעקב שליח ר' יחיאל מפריז אנו מוצאים בטבריה, בין הקברים האחרים, את קברו של "הרב ר' מאיר קצין" (11). הודעה אחרונה זו חשובה מאוד, כי לפיה ר' מאיר הקבור בטבריה היה רב; ואם כן לא ברבי מאיר התנא הכתוב מדבר, אלא ברב אחד מהתקופות המאוחרות. ושנית: נוסף לשם ר' מאיר נמצאת המלה "קצין", שפירושה אינו ידוע בביורו. ומענין שבעל האיגרת "אלה המסעות", המזכיר בטבריה את קברו של ר' מאיר, מודיע שבגוש-חלב נמצא קברו של "רבינו מאיר קצאון ואשתו ז"ל" (12). כנראה שזהו אותו "הרב ר' מאיר קצין", שמקום-קבורתו בטבריה מצויין באיגרת ר' יעקב שליח ר"י מפריז. פעם נראה היה לי שהמלה "קצין" או "קצאון" אינה מתכוונת אלא לעיר קציון, לצפון נברתין שבגליל העליון, שבה נמצא לפי ס' "יחוס האבות" קברו של ר' יוחנן דקציון (נזכר בירוש. ביצה פ"ה, ה"ה וכן ירוש. ברכ' פ"ח, ה"ו). אולם עתה אני חוזר בי מדעתי זו. בכתב-יד, שאני נותן בזה אנו קוראים שבגוש חלב "בין קברי היהודים ר' מאיר הצרפתי בעל-הנס". כאן, נראה לי, המפתח להבנת המסורות הנזכרות. ר' מאיר בעל-הנס לא היה, איפוא, התנא ר' מאיר, אלא רב מצרפת בשם כזה ו"קצין" או "קצאון" הוא שם מקום-מגורו בצרפת. ומענין שעוד א. כרמולי, שער כי הכוונה כאן לעיירה בצרפת בשם Casson שבמחוז Loire Inférieure וכי ר' מאיר היה רב מצרפת (13).

מי הוא ר' מאיר זה קשה לדעת. ר' חיים הורוויץ בספרו "חבת ירושלים" (14) כותב: "...ואולם אחשבה שהיה איזה גדול הדור שנעשה נס

(7) שם, ע' 10.

(8) המעמר (של לונז) ג', ע' 84.

(9) הוצ. י. בן-צבי (ספריה לידיעת ארץ ישראל י"א) דף י"ה, ע"ב.

(10) ובענין זה עיין ש. ח. קוק, מזרח ומערב ב', ע"ע 359 - 362.

(11) המעמר (של לונז) ג', ע' 53.

(12) אלה המסעות (הוצ. גרינהוט, כהוספה למסעות ר"ב מטודילה), ע' 154.

(13) ועי' ספרו - *Itinéraires de la Terre Sainte*, ע' 210, הערה 86.

(14) במאמר: רננו צדיקים, סי' י"א (דף כ"ט, ע"ב).

על ידו ונקרא ג"כ ר"מ בעה"נ כמו ר' קלונימוס הקבור בירושלים". יוסף פרל (15) כותב: "...נראה לי שהסגולה לנדר על נשמת רבינו מאיר היתה מקובלת בין איזה אנשים בזמנים האחרונים; ודעתם היה אפשר על רבינו מאיר אשר יחסו אליו הפיוט אקדמות הנודע לנו מהנס הגדול הנעשה על ידו, ועבור המעשה הנ"ל החזיקו אותו לבעל הנס". הח' ש. י. רפפורט במאמרו על ר' מאיר בעל הנס (16) גם הוא אינו יודע לזהות את השם הזה. כותב הערך ר' מאיר בעה"נ ב"אוצר ישראל" משער, כמו יוסף פרל, שהכוונה לבעל האקדמות או לר' מאיר בר' יעקב שעלה עם ר' יחיאל מפריז לא"י ואולי מת בטבריה (17). לי נראה, שהיה רב זה אחד משלש מאות הרבנים שעלו מצרפת ומאנגליה לא"י, ונתפרסם אח"כ כבעל-נס. ואמנם אנו מוצאים אצל ר' יהודה בר' שלמה אלחריזי בספרו "תחמוני" (18) כי בין ראשי הרבנים היה אחד בשם ר' מאיר. הוא כותב: "ומשם (= ממצרים) נסעתי אל ירושלים ונפתחו לי השמים, ואראה מראות אלהים, ויפגעו בי מלאכי אלהים, הם חסידי עליון הבאים מארץ צרפת לשכון בציון ובראשם הרב החסיד רבי יוסף בן הרב רבי ברוך יהי אלהיו ברוך, ואחיו החכם רבי מאיר בנר שכלו חשכים מאיר". שני הרבנים האלה שעמדו בראש שיירת הרבנים שעלו מצרפת היו מבעלי-התוספות. מה אנו יודעים עליהם? את הרב ר' יוסף בן ברוך מזהים עם ר' יוסף קליצון (18a) (כלומר מהעיר Clisson) שבצרפת, ולאחר שעלה לא"י נקרא בשם ר' יוסף איש ירושלים, או ר' יוסף מארץ-ישראל או רבינו יוסף קליצון איש ירושלים. ולא זאת אלא שגם אחיו נקרא בשם "ר' מאיר קליצון" (19). נראה לי שלא אטעה אם אנסה לזהות את ר' מאיר קליצון עם ר' מאיר קצין (או קאצון) שאת קברו הראו בגוש חלב ואח"כ בטבריה ושקראו לו גם בשם ר' מאיר בעל-הנס. אמנם מדברי אלחריזי אנו יודעים שהתישב בירושלים. אבל מי יודע מה שקרה אתו אח"כ? מותר לשער שעבר לגליל, ואם כי לא שמענו עליו שהיה בעל נס — הרי "לא שמענו" אינו ראיה חותכת, באשר ידיעות עליו אין בידינו.

(15) כרם חמד ב', ע' 29.

(16) ישורין של קאבאק ו' (תרכ"ח), ע' 65 ואילך.

(17) אוצר ישראל שם, ע' 75.

(18) שער ארבעים וששה, הוצ. קמינקא, ע' 353.

(18a) על ר' יוסף קליצון, השוה: ש. ה. קוק בספר היובל לרבי י. ל. הכהן פישמאן,

ע' ס"ט — ע"א.

(19) ועליהם עי' בפרטות 594—596. M. Gross, *Gallia Judaica*, pp. 594—596. שם גם

כל מיני כתיבים של השם קליצון.

בנוגע לערבוב הפרשיות בדבר ציון קבר ר' מאיר בטבריה ובגוש חלב כאחד, נראה לי שלכתחלה ידעה מסורת-הקברים את קברו של ר' מאיר (התנא!) בטבריה, על יסוד זה שלפי התלמוד (ירוש. חגיגה פ"ב, ה"א) היה ר' מאיר דורש בביהמ"ד בטבריה; ומפני כך רצתה מסורת-הקברים למצוא גם את קברו בעיר זו. אלא שאחר-כך נעשה פירסום גדול לרב הצרפתי ר' מאיר שחי בגוש חלב והתחילו לקרוא לו בשם "בעל נס", ולאחר מותו נתפרסם גם קברו. יודעים אנו שבאותה התקופה היתה קיימת קהילה יהודית בגוש-חלב²⁰). ואין זה בלתי אפשרי שהרב ר' מאיר בעל הנס ישב בתוכה, ואולי גם היה ראש הקהילה. אח"כ, עם דילדול הישוב בגוש חלב, או ביטולו, הועבר הפרסום מקבר הרב ר' מאיר בעה"נ בגוש חלב לקבר המיוחס לר' מאיר התנא בטבריה, והתחילו לקרוא אף לו בשם "בעל-הנס".*

כתובת על קבר עובדיה הנביא בכפר-ברעם:

ר' שמואל בר' שמשון²¹ בכתבו על כפר ברעם מודיע: "ולפנים מעט קבר עובדיה ואבן שיש עליו. ובה חקוק: "זה קבר עובדיה הנביא הירא את השם מנעוריו שנפטר בשנת תק"ע ליציאת מצרים". גם ר' משה באסול²², לאחר שהוא מודיע לנו על כתובת שמצא על שער ביהכנ"ס בכפר-ברעם מוסיף: "ואמרו לי שעל אבן אחרת היה כתוב אל תתמהו על השלג שבא בניסן אנחנו ראינוהו בסיון ואומרים שזה היה מדרש לעובדיה". והנה בכת"י שלפנינו, כשידובר בו על כפר-ברעם, אנו קוראים: "...ורחוק ממנו עובדיה הנביא במדרש אצלו [.....] חקוקות בלשון הקדש". הפרופ' ש. קליין²³ סבור שהכתובת המובאה אצל ר' שמואל בר' שמשון היא מזויפת, מה שאין כן בנוגע לנו, שאודותיה יודיע לנו ר' משה באסול. "פה—כותב פרופ'. קליין—יש קריאה מוטעית של כתובת בית-הכנסת של המקום ההוא".

לפי דעתי שתי ההודעות—הן של רשב"ש והן של ר' משה באסול—נכונות הן. אלא שבשתי הן הקריאה היא מוטעית. ולא על כתובת בביהכנ"ס

20) ר' שמואל בר' שמשון במכתבו (הוצאת שרגא שולך, ע' 12) כותב: "ועמדנו שם

(בגוש חלב) ועשינו פורים. ושם יש אנשים טובים בעלי חסדים".

* [ע'י לכל הענין N. Brüll, *Jahrbücher* VII (1885), Ss. 120—121].

21) שם, ע' 11.

22) הוצ. י. בן-צבי, דף ט', ע"ב.

23) תולדות הישוב, ע' 289.

ידובר כאן, אלא על כתובת שהיתה על קבר או "מדרש" (24) שייחסו לעובדיה הנביא (25).

בימי ר' שמואל בר' שמשון היתה עוד הכתובת קיימת והוא מוסר לנו את תכנה כפי שהוא — באופן מוטעה — קרא אותה. הכתובת היתה, כפי שאנו רואים, קיימת עוד בזמנו של כותב כה"י שלפנינו. מה שאין כן בזמנו של ר' משה באסולה, שלפי הודעת עצמו לא ראה את הכתובת ("ואמרו לי שעל אבן אחת היה כתוב!"). וכנראה, כבר לא היה זכר לה, ואת תכנה המשונה מסר כפי ששמע מאחרים. לצערנו, חסרות במקום זה בכה"י שלנו לפחות שתי מלים, שיכולות היו להקל עלינו את הבנת הכתוב, אבל גם במצב זה יש לנו ידיעה נוספת בדבר כתובת זו.

בזה אני נותן את כה"י לפי הנוסח הנמצא במוזיאון הבריטי. את החסר אשתדל למלא לפי ספר יחוס הצדיקים הידוע לנו. על ההודעות המקבילות באיגרות אחרות אינני מוצא לנכון לעמוד, כי הן ידועות. אעיר רק במקרה שיש בכה"י שלפנינו איזו תוספת או שינוי מיוחד מהאיגרות והרשימות האחרות מסוג זה.

אלו יחוסי הצדיקים ז"ל וציונם

fol. 198^b דן עדוא הנביא רחוק מן העיר פרסה ועליו אילן בוטם גדול ולמטה מעט בית שעושין בו תפלה ושם מקום זרוע זנים ורחוק ממנו ציון לאדונינו שבואל בן גרשם בן אדונינו משה ע"ה ועליו אילן סנדיאן שישנים* תחתיו כל החיות ויש שם מערה fol. 199^a ויש בה בני אביי פ(פא¹) ורב אשי. צרידה שם קבר יוסי] בן יעזר איש צרידה. [בנכע שם ציון קבורת צפניה] הנביא למעלה מהרי הלכנון [והוא תוך מערה סגורה²]. בקדש ברק בן אבינועם ו[דבורה וגם יעל אשת חבר] הקיני ומקום ליהושע בן נון: בה[בנין] שם קבורת שמגר בן ענת ועליו שני עמודי שיש אדומים. [כפרעם שם קבורת] חוני המעגל ואשתו ומדרש תחת הכפר*] ו[שם קבורת אבא חלקיה וחנן]

(24) "מדרש" אין כוונתו בית מדרש = בית כנסת, אלא בנין שהוקם על גבי קבר.

(25) ראוי להעיר שאין זה המקרה היחיד שהנוסעים בימי הבינים או רושמי קברות הצדיקים מספרים לנו על כתובת שנמצאה על גבי קבר. כידוע הראו על כתובת גם על קברו של רבנו הקדוש בציפורי, ועי' ש. קליין, שם, שם.

(* מניקד בכה"י.

(1) צ"ל: ופפא, כלו' בני אביי ובני רב פפא.

(2) לפי מה שיש באגרת "יחוס האבות".

הנחבה⁽³⁾. בעמוקא יונתן בן עזיאל חוץ לכפר
 בגבעה ועליו ציון אבן גזית עשוי כמו סולם.
 בנבֿרתין יעקב איש כפר נבוריא אדון הכפר ור'
 אלעזר המודעי. בדלֿתא ר' יוסי הגלילי ור' אלעזר
 בנו⁽⁴⁾ בהר ור' הלל בבית ועליו עמוד שיש. בעלֿמא
 חוץ לכפר מערת הבבליים רב הונא ורב המנונא וחוץ לכפר
 ר' יהודה בן תימא. וקרוב לכפר ר' אלעזר בן עזריה ור' אליעזר
 בן הורקנוס ור' אלעזר בן ערך אדון כנסת דמשק⁽⁵⁾ ור' זמרא⁽⁶⁾
 בראש ההר. בנושֿ חלב שמעיה ואבטליון במקום
 שדרין בו בכפר ועליהם ציונים גדולים ושני עמודים עליהם
 בין קברי היהודים ר' מאיר הצרפתי בעל הנס.
 fol. 199^b [ושם בית לרבי שמעון בן יוחאי] ולמעלה בבית הכנסת
 [אדרמלך ושראצר בני סנחריב] כפר ברעם
 [ושם קבורת ר' פנחס ובנו ר' נחמן]. עליהם אילן סנדיאן ובפרדס רמונים
 [ושם קבורת אסתר המלכה] ולמערב הכפר מדרש הרוס ועל הפתח שטה⁽⁷⁾
] [ש⁽⁸⁾. ורחוק ממנו עובדיה הנביא במדרש. אצלו
] [ש⁽⁹⁾ חקוקות בלשון הקדש. ובכפר בית הכנסת

(3) כן כתוב!

(4) ב"יחוס הצדיקים" וכן ב"יחוס האבות" נזכר ר' ישמעאל בנו. ובן בשם זה לא היה לו.
 וכאן נכון, כי בברכות ס"ג, ב' נזכר: ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי. וראה א. היימאן,
 תולדות תנאים ואמוראים, ע' 740.

(5) על בית כנסת לר' אליעזר בן ערך בדמשק אנו מוצאים בספר "אלה המסעות"
 (הוצ. א. כרמולי, ע' 27): "שם בדמשק בית הכנסת לרבי אליעזר בן ערך בנין מפואר מאד
 והוא בתוך העיר". גם במסעות א"י לרבי משה באסולה (הוצ. י. בן-צבי, דף ט"ו, ע"א)
 אנו קוראים שבדמשק יש ביכנ"ס שהוא "שם מימי אלישע ויש בה אבן אומרים שעליה משח את
 חזאל, ואח"כ ר' אלעזר בן ערך חדש אותה". וכן בעל "יחוס האבות" (המעמר ג', ע' 222)
 בדברו על דמשק יספר: "ושם בית הכנסת יפה מאד במקום שנקרא גובר. בנה חציה אלישע
 בן שפט הנביא ע"ה וחציה בנה ר' אלעזר בן ערך ז"ל".

(6) ב"יחוס הצדיקים" הוצ. לונץ (המעמר ג', ע' 225) חסר שמו של ר' זמרא. אולם
 בהוצ. מנטובא, שכ"א, נמצא כתוב "ור' זמרא בראש ההר", כמו בכה"י שלפנינו.

(7) אולי הכוונה לציור של עץ שטה על גבי הדלת? [אינו נראה כלל, אלא: עץ שטה. — ש. ק.]

(8) איני יודע במה למלאות את החסר. אולי "עשוי ש"ש"?

(9) קרוע. אבל אפשר לקרוא "...[פנים] חקוקות בלשון הקדש", אולי יש לקרוא ו"כפנים"?

[של ר' שמעון בן יוחאי¹⁰]. בסעסע ר' לוי בר סיסני במערה
 [11] הכפר ושם בית הכנסת לר' שמעון בן יוחאי:
 במירון מערה ושם הלל ושמאי ובה ה' ¹² תלמידים
 במקום מלמעלה ר' יוחנן הסנדלר ועליו ציון. ובמדרש ר' שמעון
 בן יוחאי ועליו ציון אבן גזית עשוי כמו סולם ולפניו ר' אלעזר בנו.
 ובין הכרמים ר' יוסי בן קסמא ור' טרפון¹³: ובמזרח הכפר ר'
 שמעון בן יוסי איש חטיפא¹⁴ אלמענוש¹⁵ ועליו קבר אבן:
 [על דרך קיומיא ר' יוסי דמן יוקרת אבי אלמענוש¹⁶ ועליו [ערמת]¹⁷
 אבנים¹⁸]. בעין זיתים ר' יהודה ביר' אלעאי ראש המדברים
 בין קברי ישראל. בצפת תחת המגדל מערה ויש
 בה ר' דוסא ור' שמעון בן עזאי ור' יוסי בן זמרא.
 בעכברא בין הפרדסים ר' ינאי ור' דוסתאי ור' נוהראי¹⁹ ומעין²⁰.

(10) בספר "יחוס הצדיקים" (המעמר ג', ע' 226): "ובכפר שתי בתי כנסיות הריבות".
 ר' שמואל בר' שמשון (הוצ. שולץ, ע' 13) מספר על "בית הכנסת יפה מאד וכותליה קיימין".
 אבל ר' משה באסולה (הוצ. בן צבי, דף ט', ע"ב) מודיע בפירושו כי בכפר ברעם "היה
 בית הכנסת עשאו ר' ש' ב"י עדיין קיים כותל שלפניו עם השערים".

(11) האותיות מטושטשות. ואולי יש לקרוא "בתחית" או "לימין".

(12) בספר "יחוס הצדיקים", דפוס מנטובה, כתוב: וכ"ד תלמידי, ובהמעמר ג' (ע' 226)
 נדפס בטעות "וכל תלמידי".

(13) קברו של ר' טרפון אינו מסומן בספר יחוס הצדיקים. ביחוס האבות, כמו בכח"י
 שלנו: "יקרוב לשם (למירון) קבר ר' יוסי בן קסמא ועליו אילן גדול של שקדים ור' טרפון ז"ל
 ועליו אילן של זיתים". בקרבת מירון יודעים על קברו של ר' טרפון גם תלמיד הר' עובדיה
 מברטנורא (המעמר ג', ע' 160) וכן ר' משה באסולה (הוצ. בן צבי, דף י"ז, ע"א).

(14) לפי ספר "יחוס הצדיקים" ו"יחוס האבות" נמצא במירון קברו של ר' יוסי חטופא,
 ולא קבר בנו שמעון. מיהו ר' יוסי חטיפא או חטופא אין לדעת בבירור. אולי הכוונה
 לר' יוסי בן החוטף [= חטיפא] אפרתי התנא שנזכר בכלא' פ"ג, מ"ז. ועיין בדבר השם הזה:
 ש. קליין, לחקר השמות והכנויים (לשונו, א', ניסן תרפ"ט, ע' 337). אמנם לפי מה שכתוב
 בכה"י שלפנינו יוסי איש חטיפא הוא הוא יוסי דמן יוקרת הנקרא כאן אבי אלמענוש.

(15) נקרא כן, על שם שהענישו אביו על כי הוציא את התאנים בלא זמנם, כמסופר בתע' כ"ד, א'.

(16) לפי מסעות א"י לר' משה באסולה (דף ז', ע"ב) נקבר כאן בנו של ר' יוסי!

(17) כן ראיתי לנכון למלא. במכתבו של נוסע אלמוני תלמיד הר' עובדיה מברטנורא רשום
 "ואין על קברו רק מעט גל אבנים" (המעמר ג', ע' 160).

(18) האותיות מטושטשות במקצת. (19) כן בכה"י, וצ"ל: נוהראי.

(20) בספר "יחוס הצדיקים" אין על המעיין. אבל ב"יחוס האבות" כתוב: "ויוצא משם

מעין מים חיים".